

HEGEDŰS B. ANDRÁS

A MAGYAR FORRADALOM DÁN HŐSE

BO LIDEGAARD: *A legmagasabb ár. Povl Bang-Jensen és az ENSZ, 1955–1959.* Ford. Kertész Judit. Budapest, 2000, Magyar Könyvklub, 219 o.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete Különbizottságának jelentése Magyarországon csak közvélemény érdeklődésének előterébe. Hiteles szövegét senki sem ismerte akkor, pusztán az ENSZ-nek a „magyar ügyekbe való durva beavatkozását” ítélték el mindazok, akiknek aláírását a hivatalos szervek megszerezték, kicsikarták vagy odahamisították. Szövege Magyarországon a rendszerváltozáskor vált ismertté az emigráns Stankovich Viktor fordításában.¹ A jelentés A/1. pontja felsorolja a különbizottság tagjait és tisztségviselőit, és közli, hogy az ENSZ főtitkára Povl Bang-Jensent nevezte ki másodtitkárnak. A dán diplomata neve, élettörténete, küzdelmei és tragédiája manapság is alig ismert – még azok körében is, akik pedig nem feledkeztek meg a magyar forradalomról.

Jóllehet Dániában magyar emigránsok kis csoportja egyesületet alapított Bang-Jensen emlékének ápolására, és már akkor felállították a dán diplomata életére és halálára emlékeztető emléktáblát, amikor a 301-es parcella nemzeti emlékhellyé alakítása még a kezdet kezdetén tartott, de magáról Bang-Jensen tevékenységéről és halálának rejtélyes körülményeiről csak legendák keringtek.

A magyar kutatók és a történet iránt érdeklődők hamar felismerték, hogy a magyar forradalom utóéletének és nemzetközi hatásának, valamint a nagyhatalmak politikájának és főleg az ENSZ működésének számos kérdése feltárára vár, megannyi „fehér foltot” jelent jelenkori történelmünkben. Nagy András, a jeles író és irodalomtörténész már a politikai változás első éveiben „ráharapott” a témára, és megkezdte – elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban – a rejtélyes sorsú dán diplomata történetének felgöngyölítését. Mint az 1956-os Intézet 1994-es *Évkönyvében* közzétett jelentésében leírja: kutatását 1992-ben kezdte meg egy történelmi dokumentumfilm háttéranyagának összeállítása céljából. Ő és meg nem nevezett kutatótársai nagy mennyiségű iratot gyűjtöttek össze, amelyeket az Országos Széchényi Könyvtár 1956-os fondja 413.15 szám alatt őriz. (Tudomásom szerint a kutatók – beleértve könyvünk szerzőjét – még nem tárták fel az iratokat.) Nagy András említett kutatási jelentésében hihetően és hitelesen foglalja össze a Bang-Jensen-problematikát, és helyesen nyitva hagyja halálának – bizonyára örökké megoldhatatlan – rejtélyét. A dán diplomata sorsáról végül egy forgatókönyv és ennek alapján egy dokumentumfilm készült.² A filmet egy késő esti adásá-

1 1956. *Az ENSZ Különbizottság jelentése.* Budapest, 1989, Hunnia.

2 *Halál a hálaadás napján. A „Bang-Jensen-ügy”.* Nagy András kutatásai és forgatókönyve (1992–1998) alapján.

Rendező: Dömölky János. Magyar Televízió Rt. és az Országos Széchényi Könyvtár Videotára, 1998.

ban ugyan bemutatta a magyar televízió, de az – sajnos és természetesen – érdektelenségbe fulladt. A dokumentumfilmről éppen tavalyi *Évkönyv*ünkben írt Eörsi László alapos elemzést, kimutatva, hogy noha a filmben szereplők érdekesen és szavahihetően emlékeznek vissza a dán diplomatára, de az elemzés, a különböző álláspontok konfrontációja elmaradt. A sokéves kutatómunkához képest a dokumentumfilm sovány eredményt hozott.

A Bang-Jensen-ügy feltárására és különösen e rendkívüli ember életének a bemutatására végül is egy honfitársa vállalkozott. A dán szerző (akiről sajnos a magyar kiadás alig szolgál felvilágosítással) tisztelettel és megbecsüléssel, ám – nagyon helyesen – nem kritikátlanul tárja fel hősének fordulatokban és konfliktusokban gazdag életét. Kitűnően ismeri a bonyolult dán történelmet, amely – Dánia ellenállás nélküli német megszállása és a dán hivatalos szervek kollaborációja következtében – legalább olyan mértékben befolyásolta a második világháború utáni évtizedek dán politikáját és a politikusok egyéni magatartását, mint nálunk Magyarországon. Bang-Jensen magatartását – akit Dánia német megszállása Washingtonban ért diplomataként – bizonyára befolyásolta, hogy a felesége amerikai volt. A diplomata azonnal szakított a kollaboráns dán kormánnyal, és tevékenyen részt vett a Szabad Dánia elnevezésű németellenes szervezetben. Nem meglepő tehát, hogy amikor másfél évtized múltán a magyar kérdést vizsgáló különbizottság elnöke egy másik dán politikus, nevezetesen Alsing Andersen lett – akinek „karrierje komoly törést szenvedett, mivel 1940. április 9-én ő volt a hadügyminiszter, és így ő volt a felelős a német megszállók elleni korlátozott dán ellenállás miatt” (85. o.) –, Bang Jensen vezető szerepe azonnal két konfliktust indukált. Az egyik problémát az elnök és a másodtitkár merőben ellentétes politikai múltja és politikai morálja okozta, a másikat pedig az, hogy a szovjet diplomácia Andersent kollaboráns múltja miatt kompromittált személyként kezelte (kezelhette).

Nincs helyünk a magyar kérdés „dán vonalának” ismertetésére, bár ez a könyv legizgalmasabb része. A dán (és skandináv) személyiségek politikai múltja és ebből is következő politikai és morális magatartása, ellentéteik azt mutatják, hogy a politikában szereplők személyes élete és indulatai, elfogultságai, sőt féltékenységei jelentékeny szerepet játszhatnak egy történelmi, ez esetben világtörténelmi dimenziójú ügyben.

Bang-Jensen, a nagyhatalmi megszállás ellen küzdő és a kis nemzetek szabadságát mindhaláláig tisztelő férfiú, olykor előtérbe helyezte a maga erkölcsét és meggyőződését, és nem ismerte fel, hogy a világszervezet áttekinthetetlenül bonyolult, bürokratikus és lassú, nyilvánvalóan a nagyhatalmak érdekeinek kiszolgáltatót működése nem mindig egyeztethető össze az ő egyéni meggyőződésével. Ezt a konfliktust – amely egyszersmind komoly filozófiai és pszichológiai kérdés, és egy időben zajlott Bang-Jensen tudatában és a magyar bizottságban, valamint a világszervezet legfelső szintjén – Lidegaard kitűnően ábrázolja. Leírja, hogy hősé a különbizottság jelentésének minden egyes mondatáért képes volt harcolni Magyarország és a maga igazsága érdekében, még akkor is, ha ezzel olykor a jelentés elkészítését is veszélyeztette. Bang-Jensen és a (mindenkori?) „apparátus” vitája és konfliktusa nemcsak történelmi és politikai – s aligha megválaszolható – kérdéseket vet fel, hanem azt is, hogy vajon célszerű-e (és itt konkrétan: célszerű volt-e) minden mondatért harcra szállni. Amikor ugyanis az ENSZ Különbizottságának – akkori mércével mérve kissé elkésve készült, de történelmileg maradandó – jelentése hazai közönség elé került (először szamizdat formában, majd az idézett legális kiadásban), a magyar olvasó csak tisztelettel olvashatta a csak egyes részleteiben téves összefoglalást, amely elsőnek tette le az ENSZ és így a világközvélemény asztalára a magyar forradalom és szabadságharc összefoglaló eseménytörténetét és – főleg – értékelő megítélését.

A könyv lépésről lépésre feltárja Bang-Jensen fáradhatatlan munkáját és konfliktusait. Utóbbiak elsősorban az ENSZ akkori svéd főtítkárával alakultak ki, mert a főtítkári hivatali helyzeténél fogva, a szovjetekkel szembeni túlzott engedékenysége miatt, valamint vélelmezett kettős szerepének súlya alatt görnyedve akadályozta a különbizottság munkáját.

Bang-Jensen semmiképpen sem a diplomaták tapintatosságával járt el. Nyílt sisakos szabadságharcosként igyekezett kollégáit meggyőzni a maga igazáról, amely nemcsak meggyőződése szerint volt igazság, hanem tapasztalatai és a magyar menekültek meghallgatása alapján kétségtelenül az „objektív” igazsághoz is közelebb állt. De az apparátus, amellyel szembekeült, kompromisszumokra törekedett, és kénytelen volt tekintettel lenni a nagyhatalmak megannyi érdekére is. Bang-Jensen tárgyalt honfitársaival és amerikai barátaival, kapcsolatokat keresett a legfelső amerikai hírszerző szervekkel, amelyek nem szívesen ártották bele magukat az ENSZ belső viszályaiba és a lassan aktualitását veszítő magyar ügybe. Ezt a folyamatot briliánsan ábrázolja a szerző: az olvasó nemcsak a „magyar” történetet ismeri meg, hanem a világszervezet sajátos bürokráciájának működését, az egyes szereplőket, a nemzeti érdekektől befolyásolt nemzetközi döntésekben vállalt szerepüket, a szervezeti és személyes intrikákat is. Ilyenkor már nem okvetlenül az ügyről van szó, jelen esetben a magyar ügyről, hanem a világszervezet részlegeinek érdekellentéteiről, politikusok karrierjéről és hatalmi harcokról is.

A főhős halálát feltehetően előidéző első számú konfliktus abból eredeztethető, ahogyan az ENSZ-ben a magyar tanúk vallomásait kezelték. A szerző itt megint a rá oly jellemző alaposággal tárja fel a szervezet vitáit, a tragikomikus elégetési akciót, a dán diplomata hezitálását és kételyeit. Ismeretes, hogy hosszas huzavona után az ENSZ magas épületének tetején elégették a magyar tanúk vallomásait, hogy az iratok ne kerülhessenek illetéktelen, nevezetesen szovjet kezekbe.

Innen már egyenes út vezet a végkifejlethez, amelyet a szerző természetesen a lehető leg részletesebben igyekezett nyomon követni, azonban ez neki sem sikerült. Konfliktusban álló politikus (mögötte rendezett családi élet) erőszakos halála esetén az öngyilkosság reflexszerűen és indokoltan kétségbe vonatik. (Mint ahogyan politikai ellenfelének, az ENSZ főtítkárának, Dag Hammarskjöldnek máig rejtélyes repülőgép-szerencsétlensége Kongóban.) Bizonyára rendkívül felületes volt a New York-i rendőrség „alsó szinten” végzett vizsgálata, és senkinek sem volt érdeke, hogy a feltételezett gyilkosság ügyében nyomozzon. A fő gyanúsított a cui prodest elve alapján persze a szovjet titkosszolgálat volt, de más érdekcsoportokat is zavart állhatatos és olykor már-már mániákus küzdelme.

Povl Bang-Jensen szerepének megítélésekor azonban majdnem mindegy, hogy a gyilkos revolvert ki sütötte el. Magyar történelmünk gazdag nemzeti hőseink bizonyított és gyakran megkérdőjelezett öngyilkossági történetiben; Széchenyi István, Teleki László, Teleki Pál vagy akár József Attila és Latinovits Zoltán haláltörténete azonban semmiképpen sem módosítja történelmi szerepüket, nagyságukat és a nemzet tiszteletét.

Sajnos kisebb elismeréssel szólhatunk a könyv Magyarországra vonatkozó elemzéséről. Nyilvánvaló, hogy a dán olvasónak negyven évvel az események után be kell mutatni a magyar forradalom hátterét, szereplőit és legfontosabb eseményeit. A szerző ismeri az 1956-ról megjelent angol nyelvű irodalmat, intézetünk angol nyelvű „tankönyvét”, a Terry Cox szerkesztésében megjelent *Forty Years On*, Békés Csaba néhány cikkét stb., elolvasta az angol nyelven hozzáférhető külföldi szerzők írásait, sőt a Cold War International History Project *Bulletin*jeit is, de a magyar helyzetet nem érti igazán, és nem érzi eléggé. A magyar olvasó számára zavaró, hogy a fordító nem javította a dán szövegben bizonyára kevésbé szembetűnő tévedéseket (Hruscsov nem volt szovjet államfő, a pártot nem kommunista pártnak és vezetőt testületét nem központi bizottságnak nevezték, 1944-ben Magyarországra nem SS-csapatok

vonultak be, és a zsidókat elsősorban nem internálták), valamint hogy a dán szerző nem ismeri a magyar kommunista vezetés bonyolult belső viszonyait, így Kádár Jánost Nagy Imre közeli szövetségésének tekinti, külföldi szerzők által kitalált Kádár–Nagy Imre-párbeszédet idéz, és így tovább.

Súlyosabb tévedés, hogy a Köztársaság téri lincselésnek jelentős szerepet tulajdonít a második szovjet beavatkozással kapcsolatos döntésben, és egyáltalán felül a tudatos kommunista provokáció – számtalanszor cáfolt – legendájának. Rosszul ítéli meg a forradalom utolsó napjainak magyar politikai döntéseit (hiszen éppen nem Nagy Imre kommunista köre állt egész életében intim kapcsolatban Moszkvával, hanem az akkor elkergetett moszkvai klikk), és sajnálatos, hogy a „Kádár arcai” című alfejezetben, amely valójában már túllépi témájának és tárgyalt korszakának határait, azt a sematikus Kádár-képet írja le, amely az 1970–1980-as évek déntente sajtóját jellemezte. Aligha tartozik Povl Bang-Jensen történetéhez annak megállapítása, hogy a modern Magyarország NATO-tagsága az 1956-os felkelésben és Kádár későbbi reformpolitikájában gyökerezik, miként az sem, hogy Kádár nemigen támogathatta Nagy Imre óvatos reformpolitikáját az 1950-es évek első felében a sztálinizmussal szemben, hiszen azokban az években maga is börtönben ült.

Nyilvánvaló, hogy ha a magyar kiadó – akit a könyv szép és időszerű kiadásáért csak köszönet illet – a kéziratot átolvasásra felajánlotta volna egy-két magyar szaklektornak, ezeket az elsősorban a magyar olvasó számára bántó tévedéseket könnyen ki lehetett volna javítani.

A könyv záró fejezetében a szerző okosan és elemzően foglalja össze Bang-Jensen életének és halálának fő kérdéseit. Kitér az ENSZ-főtitkár szovjet kapcsolatainak nyitva maradó problémájára, ír arról, hogy milyen kapcsolata volt Bang-Jensennek emigrálni (átállni) kívánó keleti kollégáival, hogy végül is mi döntötte el a világszervezet magatartását, hogy mennyire volt jogos és indokolt az ENSZ-adminisztráció titokeljárásainak bírálata, hogy miként ítéljük meg a magyar jelentés politikai tartalmával kapcsolatos vitákat, és végül arról, hogy mennyire volt az ENSZ-főtitkár elfogulatlan vagy éppenséggel nagyon is elfogult. Lidegaard legjobb tudományos és morális meggyőződése szerint válaszol az általa feltett kérdésekre.

Valamennyi összefoglaló értékítéletét nem tudjuk idézni. Egyet mégis kiemelünk közülük: „Magyarországon minden játékszabályt megsértettek. Itt közbe kellett volna lépnie egy legfelső bírának” (178. o.).